

Степанова Юлія Петрівна,
заступник начальника науково-
дослідного відділу Національної
академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана
Хмельницького, кандидат юридичних
наук, старший дослідник

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Полон, – поняття строкове, яке має певні часові межі. Його початком є момент взяття в полон, з якого особу затримують або починають утримувати в місці (приміщенні), де вона не бажає перебувати. З моменту взяття особи в полон набирають чинності статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним [1, абз. 3 п. 6]. Закінченням є момент звільнення особи з полону або втеча з полону. Термін перебування в полоні можемо поділити на два етапи: I – взяття в полон, евакуація з районів ведення бойових дій, переміщення військовополонених до табору або дільниці для тримання військовополонених; II – утримання особи в таборі або дільниці для тримання військовополонених. Часові проміжки перебування особи в полоні важливі для встановлення ознак складу правопорушення при порушенні правил поводження з військовополоненими.

Основні вимоги щодо поводження з військовополоненими, а також заборони застосування щодо них фізичних чи моральних тортур, інших форм примусу на цих двох етапах визначені міжнародним гуманітарним правом та конкретизовані на національному рівні. Щодо I етапу – Порядком здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721; щодо II – Порядком тримання військовополонених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413. Порушення цих правил трактується як «погане поводження з військовополоненим», за яке передбачено юридичну відповідальність. Вид та обсяг юридичної відповідальності залежить від змісту діяння, його суспільної небезпечності, суб'єкта вчинення, наявності наслідків.

Зокрема, слід враховувати, що на кожному з етапів полону задіяні різні суб'єкти, які взаємодіють з військовополоненими.

Військовослужбовці, які допустили порушення правил поводження з військовополоненими на будь-якому з цих етапів підлягають кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України у разі вчинення ними: 1) поганого поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово; 2) яке було пов'язане з особливою жорстокістю; 3) яке було спрямоване проти хворих і поранених; 4) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених у разі, якщо на них були покладені обов'язки здійснювати їх лікування і піклування за них.

При цьому неодноразовість, – ознака лише першої форми діяння, для 2–4 вона не є обов'язковою. За відсутності неодноразовості, особливої жорстокості та спрямування проти хворих і поранених, погане поводження з військовополоненими тягне за собою дисциплінарну відповідальність військовослужбовців.

Зауважимо, що санкція ст. 434 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, тобто діяння віднесено до нетяжких злочинів. Спираючись на диспозицію ст. 434 КК України, можемо прийти до висновку, що за наявності ознак більш тяжкого злочину кваліфікація відбуватиметься не за сукупністю кримінальних правопорушень, а за ті діяння, які виходять за межі складу злочину, передбаченого ст. 434 КК України.

Зокрема, автори науково-практичного коментаря зазначають, що у разі недбалого виконання військовою службовою особою обов'язків щодо хворого чи пораненого, що спричинило тяжкі наслідки, діяння кваліфікується лише за ст. 425 КК України у разі спричинення йому тілесних ушкоджень середньої тяжкості, – тільки за ст. 122 КК України [2]. Однак вважаємо, що це не зовсім вірний підхід. Слід враховувати наявність норми, яка має спільні ознаки зі ст. 434 КК України. Мова йде про «Порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438 КК України).

Позиції науковців щодо відмежування складів злочинів, передбачених статтями 434 та 438 КК України, досить суперечливі. Така форма діяння як «жорстоке поводження з військовополоненими» (ст. 438 КК України) за змістом схожа з формами діяння, передбаченими ст. 434 КК України. Жорстоке

поводження може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо [3, с. 987].

Як бачимо, склади згадуваних кримінальних правопорушень досить схожі. «Погане» та «жорстоке» поведіння з військовополоненими, – оціночні поняття, вони можуть охоплювати різні прояви порушень. Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 438 КК України значно вища, – у санкції ч. 1 ст. 438 КК передбачено покарання у виді позбавлення волі та строк від восьми до дванадцяти років. Тож злочин віднесено до категорії особливо тяжких. Суб'єкт даних злочинів різняться. Якщо за ст. 438 КК України суб'єкт загальний, – фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку, то за ст. 434 – спеціальний, – військовослужбовець або військовозобов'язаний чи резервіст.

Г. Анісімов стверджує, що застосування ст. 434 не виключається, якщо особи тримаються як військовополонені під час внутрішнього збройного конфлікту. Якщо мова йде про тримання військовополоненого в аспекті міжнародного збройного конфлікту, то застосуванню підлягатиме ст. 438 КК України [4].

Однак в обох випадках (ст. 434, 438 КК України) потерпілим є військовополонений без зазначення, у період якого конфлікту особа потрапила в полон. З огляду на це можемо припустити, що норми, передбачені ст. 434 та 438, співвідносяться як спеціальна та загальна. Спеціальний характер нормі, передбаченій ст. 434 КК України, надає характеристика її суб'єкта (ст. 401 КК України). Тож у разі вчинення українським військовослужбовцем умисного «поганого поведіння з військовополоненим» за відсутності ознак жорстокості, або ж порушення правил поведіння з військовополоненим з необережності, – він підлягатиме кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України, у разі необережного поганого поведіння, що спричинило тяжкі наслідки, – за ст. 425 КК України, в інших випадках, – за ст. 438 КК України. І, зважаючи на значний розмір санкції ст. 438 КК України (та, відповідно, суспільної небезпечності цього злочину), при наявності в діях особи складів інших злочинів (катування, завдання тілесних ушкоджень, вбивства), вони не потребуватимуть додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК України, а

будуть повністю охоплюватись ч. 1 чи ч. 2 ст. 438 КК України. Однак вважаємо, що така форма діяння як «погане поводження з військовополоненими, пов'язане з особливою жорстокістю», має бути виключена зі ст. 434 КК України, оскільки вона охоплюється поняттям «жорстоке поводження з військовополоненими».

Що ж до працівників правоохоронних органів України (Національної поліції, органів і установ виконання покарань та ін.), які допустили порушення правил поводження з військовополоненими, – у разі умисного жорстокого поводження з військовополоненими вони притягатимуться до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України, у разі порушення правил поводження з військовополоненими з необережності, що спричинило істотну шкоду чи тяжкі наслідки, – за ст. 367 КК України, в усіх інших випадках підлягатимуть дисциплінарній відповідальності.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD#Text>.

2. Науково-практичний коментар до ст. 434 КК України. URL: <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/2088-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-434-krimlnalnego-kodeksu-ukrayini.html?amp=1>.

3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

4. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення концептуального аспекту / Верховний суд. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154/>.